

Yoksulluk ve Zenginlik Kavramlarına Zekât Bağlamında Farklı Bir Bakış

Yrd. Doç. Dr. İzzet Sargin*

Atf / ©- Sargin, İ. (2014). Yoksulluk ve Zenginlik Kavramlarına Zekât Bağlamında Farklı Bir Bakış, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 151-168.

Öz- İslam ibadet sisteminde temel değerlerden birisi olan zekât, insanla Allah (c.c) arasındaki kulluk bağına kuvvetlendirmesinin yanında, sosyo-ekonomik yönü de olan bir ibadettir. Dolayısıyla o, bu yönü ile birey ve toplumun iktisadi durumuyla yakından ilgilidir. Bu sebeple zekâtın amacına uygun olarak yerine getirilmesi, büyük ölçüde onunla ilgili kavramların, var olan ekonomik gerçekliğe göre tanımlanmasını gerektirir. Bu yaklaşımın meşruiyet zemini nasrlarda, yöntemi ise fıkıh içerisinde (usul- furu') bulunmaktadır.

Anahtar sözcükler- İslam, insan, hukuk, fıkıh, iktisat, zekât, nisap, yoksulluk

Giriş

Yüce Allah, varlık âlemini emrine verdiği¹insandan dünyaya hakim olmasını,² servet³ ve zenginlik üretmesini istemiş,⁴ ancak, üretilen zenginliğin belli ellerde toplanmasına rıza göstermemiş,⁵ refahın yaygınlaşmasını⁶ yani yoksulluğun ortadan kaldırılmasını

* Sütçü İmam Üni. İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı, e-posta: izzetsargin@ksu.edu.tr

¹ 14 İbrahim 32; 16 Nahl 5-16; 27 Hacc 65; 31 Lokmân 20, 40 Mü'min 64; 67 Mülk 15.

² 2 Bakara30.

³ Servet, zenginlik veya gelir getiren mallar üzerine hâkim olmayı ifade eden bir kavramdır.

⁴ 23 Mü'minün süresinin ilk ayetlerinde müminlerin özellikleri anlatılmaktadır. 4. ayette "onlar zekâtlarını vermek için çalışırlar" buyurulmuştur. Kanaatimizce zekât vermek bir sonuç olmaktadır. Bu ayette vurgulanmak istenen husus; zenginlik üretmek, servete sahip olmak ve refahı paylaşmanın önemidir.

⁵ 59 Haşr 7.

⁶ Genel olarak refah, mallar üzerindeki hâkimiyetifade eden bir kavramdır (Beken, Hikmet Gülçin; **Yoksulluk Olgusuna Kavramsal Bir Bakış** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü.S.B.E., İstanbul 2006, 6).

veya azaltılmasını arzu etmiştir. Bunun için de servetin dağıtılmasını teşvik etmiştir.⁷ Hatta bu dağıtımı insanın keyfi merhametine/subjektif inisiyatifine bırakmayacak⁸ kadar önemli tutmuş⁹, emir¹⁰ kipiyle farz olduğunu sarih bir şekilde beyan etmiştir. Böylece zekât, bütün Müslümanlar tarafından İslam Dini'nin beş temel esasından birisi olarak kabul edilmiştir.¹¹

Zekât, müteal alandan gelen, yani ilahi bilgiye dayanan kesin ve bağlayıcı bir hükümdür. Bu ilahi boyutuyla o, bütün müslümanlar için tüm zaman ve mekânlar açısından farz olan bir ibadet olmaktadır.¹² Ancak, zekât bir ibadet olsa da Hz. Peygamber (s.a.v.), yaşamış olduğu dönemin iktisadi durumunu ve insan tabiatını¹³ göz önünde bulunduran uygulamalarıyla onun şekli yapısını belirlemiştir. Başka bir ifade ile Hz. Peygamber, zekâtla ilgili ilâhî metni¹⁴ sosyo-ekonomik bağlamda¹⁵ değerlendirmiş, anlamış, anlamlandırmış ve

⁷ Bkz: 2 Bakara 83, 177; 9 Tevbe 34; 6 En'âm 141; 30 Rûm 37-38; 47 Muhammed 38, 51 Zâriyât 19, 70 Meâric 24. Bu paralelde Hz. Peygamber'den de uyarılar gelmiştir. Mesela Hz Peygamber Muaz b. Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken şöyle buyurmuştur: "Zenginlerin mallarından alınıp fakirlere verilmek üzere Allah'ın onlara sadakayı farz kıldığını bildir" (Buhârî, Muhammed b. İsmail, **es-Sahîh I-VIII**, İstanbul, 1992, zekât, 1).

⁸ "Onların mallarından sadaka al" (9 Tevbe 103) ayetindeki sadaka lafzının farz olan zekâta delalet ettiği hususunda İslam âlimlerinin çoğu ittifak etmiştir (Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, **et-Tefsîr-i Kebîr**, I-XXXII, Tahran, trs. XVI, 177 vd.; Âlusi, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin Seyyid Mahmud, **Rûhu'l- Meânî fi Tefsiri'l Kur'ani'l 'azim ve Seb'i-l Mesanî, I-XXX**, Beyrut 1403/1983, X, 120, 11-14; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili, I-IX**, İstanbul, 1979, IV, 2612-2614). Bu ayette mal sahiplerine doğrudan bir hitap yerine aynı zamanda icranın da başı olan Hz. Peygamber'e "Mallarından sadaka al" denilmesi, zekâtın bir Allah hakkı olduğu ve kamu otoritesi tarafından yürütülmesi gerektiği şeklinde yorumlanabilir (Dumlu, Emrullah, "İslam'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât, **Atatürk Üniv. İ.F.D.**, Erzurum 2010, s. 33, ss: 91-116).

⁹ 2 Bakara 3, 110, 254, 273-275; 8 Enfâl 3; 9 Tevbe 18, 34, 35, 60, 103; 13 Ra'd 22; 14 İbrahim 31; 16 Nahl 75; 22 Hacc 35; 30 Rûm 38-39; 32 Secde 16; 35 F'atır 29; 42 Şuârâ 38; 51 Zâriyât 19; 63 Münâfikûn 10.

¹⁰ Emir; kendisini yüksek ve üstün telakki edenin bir fiilin ileride yapılması talebine delalet eden lafızdır (Zeydân, **el- Vecîz fi Usûli'l- Fıkh**, Beyrut, 2006, 292. ; Şa'ban, Zekiyüddin, **İslam hukuk ilminin Esasları** (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara, 2000, 327). Şer'î bir nass da özel bir söz, emir şişası şeklinde veya emir manasında olan haber şişası şeklinde geçecek olursa, emredilen fiilin veya haber verilen nesnenin kesin ve ilzam edici olarak farz olduğu bildirilir.

¹¹ Zekâtın önemi hakkında değerlendirmeler için bkz. Yavuz, **İslam'da Zekât Müessesesi**, İstanbul 1972, 33-37; Özek, Ali vd. **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, İstanbul 1984, 185-205.

¹² Zekâtın farz olduğu hususunda bütün müçtehitler ittifak etmiştir. Zekât bu bakımdan kesin hüküm ifade eden bir emirdir İbn Kudâme, **el-Muğnî ve's-Şerhu'l-Kebîr I-X II**, Beyrut 1984, II, 433; Yavuz, **İslamda Zekat Müessesesi**, 30).

¹³ Hukuki bir teklifin gönül rahatlığı ile benimsenmesi, her şeyden önce onun vicdanların kolayca kabul edeceği ölçülerde olmasını gerektirir. Ayrıca bir ülkede vergi ve cezaların yüksek olması, insanı rüşvet ve vergi kaçırarak gibi illegal arayışlara yönlendirir.

¹⁴ Allah'ın kullarına olan merhametinden dolayı (6 En'âm 12,54), Zekât ibadet olsa da, oran olarak insanın zorlanmadan içselleştireceği ve kabul edeceği bir ölçüde olması gerekir (2 Bakara 185, 256, 286; 5 Maide 6, 22 Hac78).

uygulamıştır. Bu yönüyle de zekâtın, ölçütlerinin beşerî müdahaleye açık bir ibadet olduğu söylenebilir. Öyle ise zekâtla ilgili temel kavramların tanımlanması ve belirlenmesinde sosyal ve ekonomik gerçekliklerden hareket edilmesi, onun vaz' edilmiş mantığına daha uygun olabilir. Zaten Kur'an-ı Kerim de zekâtla ilgili temel kavramları (zengin, fakir, miskin, mal vs.) zikretmiş fakat tanımlamamış ve açıklamamıştır.¹⁶ Durum böyle olunca, bu tanımlamaları ve açıklamaları insan, sürekli olarak bulunduğu gerçeklik içerisinde kendisi yapacak ve zekât ibadetini amacına uygun olarak fonksiyonel hale getirecektir.

Zekât Kavramı

Bir metni doğru olarak anlamak ve/veya yorumlamak her şeyden önce o metni meydana getiren kelimelerin, metnin ortaya çıktığı andaki anlamlarının bilinmesini gerektirir. Özellikle bu durum, temel referans kaynağı Kur'an-ı Kerim olan fıkıhla ilgili kavramların doğru tanımlanması açısından daha da önemlidir. Bu konuda büyük dil âlimi Râgıp el İsfahânî'nin; "Kur'an ilimlerinden öncelikle meşgul olunması ve incelenmesi gereken ilimler lafzî ilimlerdir. Lafızlarla alakalı ilimlerden de ilgili lafızların kök mana ve etimolojilerini tahkik etmektir. Kur'an kelimelerinin kök manalarını bilmek, bir bina inşa etmek isteyen insan için en başta gelen araçlar olan tuğla ve kerpiç mesabesindedir. Bu lafızlarla ilgili ilim ve kök manaları bilmenin yararı sadece Kur'an ilimlerine has değil, bütün İslami ilimlere şamildir"¹⁷ şeklindeki ifadeleri oldukça önemlidir.¹⁸ İkinci olarak, bu kelime ve ifadelerin günümüzdeki içerikleri, ilk günkü fonksiyonları da göz önünde bulundurularak tespit edilmelidir. Üçüncüsü ise bu kavramların günümüzde icra edecekleri fonksiyonlar da hesap edilmelidir. Bu yaklaşıma göre yapılan anlama ve tanımlamalar, süreç içerisinde (şekil/ölçü olarak) farklı olsalar da işlevsellikleri açısından bütünlük ve tutarlılık göstermiş olacaktır. Bir metnin daha doğru ve objektif yorumlanmasında dördüncü nokta ise, o metnin ilgili

¹⁵ Metinlerin özellikle de dinî metinlerin çözümlenmesinde en önemli etkenlerden birisi "bağlam"dır. Bağlam kısaca, metnin anlamının belirlenmesinde dil gerçelliği ile dış dünya gerçelliğinin birlikte değerlendirilmesini ifade eder. Bu kavram özellikle Kur'an-ı Kerim'in nasslarının yorumlanması açısından oldukça önemlidir.

¹⁶ Mantık ilminde tümel önermeye tek bir zıt önerme o'nu (tümeli) tikel yapar; Evrensel bir mesaj olan Kur'an-ı Kerim, evrenselliği gereği -özellikle fizik alemle ilgili- tanım yapmamıştır. Zira tanım yapmak, bir bir zaman- mekân çerçevesi içerisinde yapılacağından, aynı zamanda sınırlama yapmak demektir ki bu evrensellelikle uyumsuz. Öyle ise Kur'an-ı Kerim'in bu alanla ilgili tek bir tanım yapması, kendisini zaman ve mekânla/fiziki şartlarla sınırlaması ve dondurması anlamına gelir ki bu evrensellelikle çelişik bir durum ifade eder. Bu da Kur'an-ı Kerim açısından mümkün değildir (4 Nisâ 82).

¹⁷ İsfahânî, Râgıp, **el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an**, Mısır 1381/ 1961, 6.

¹⁸ İslamî ilimlerle ilgili çalışmalarda şu durumlara dikkat edilmelidir; 1- Çok kullanılması dolayısıyla Türkçeleşmiş-Türkçe'de bir anlam kazanmış- bir kelimenin, Türkçe'de kazandığı anlamla Kur'an-ı Kerim'deki kullanımını anlamlandırmak yanlış olabilir. 2-İstilâhi bir anlam kazanan kelimenin o istilâhi anlamıyla Kur'an-ı Kerim'deki kullanımını anlamlandırmak da doğru değildir. 3-Ayrıca, bir bilime ait istilâh anlam kazanmış bir kelimeyi, kelime aynı olsa da başka bir bilim için istilâh olarak kullanmak uygun olmayabilir.

olduğu ilim alanına ait en son bilimsel bilgiye sahip olmaktır. Bu durum, Kur'anı Kerim ve Sünnet'in anlaşılması açısından daha da önemlidir. Özellikle günümüzde, insanlığın sahip olduğu tecrübe ve bilgi birikiminden hareket ederek nasları anlama, olguları anlamlandırma ve olayları vasıflama şeklindeki bir yaklaşım¹⁹ kullanım değeri daha doğru ve geçerli sonuçlar verebilir. Ayrıca bir metnin anlaşılma ve yorumlanmasında o metnin sahibinin iradesinin bilinmesi de büyük öneme sahiptir.

Etimolojik olarak (زك ي) kökünden türetilen زكاة zekât,²⁰ sözlükte artmak, çoğalmak, bereket, iyi, düzgün, uygun ve verimli olmak gibi anlamlara gelmektedir.²¹Daha yaygın kullanımla zekât kelimesiyle “artmak, çoğalmak” ve “arınmak-temiz olmak” anlamları ifade edilir.²²Arapça'da ekin arttı (زكى الزرع) veya nafaka bollaştı (زكت النفقة) ifadeleri de bu anlamlarda kullanılmıştır.²³

Kur'an-ı Kerim, ilâhî boyutu da hesaba katarak kelimeleri daha zengin bir anlam dağarcığı içerisinde kullanmıştır.Bu, zekât kavramı için de aynıdır. Dolayısıyla cahiliye döneminde artma ve çoğalma anlamında kullanılan zekât kelimesi temel anlamını koruyarak Kur'an-ı Kerim'de²⁴ ruhî ve manevi yönden olumlulukların artması, çoğalması ve bunların da arınmaya ve Allah'a yaklaşıma vesile olması anlamında temizlenmek, temiz olmak, arınmak şeklinde izafi bir anlam da kazanmıştır.²⁵Zekât kelimesi hadislerde de

¹⁹ Nass'tan olguya değil, olgudan nass'a doğru bir yaklaşım.

²⁰ Zekât kelimesinin geniş bir tahlili için bkz: Demir, Şehmuz, "Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi", **Atatürk Ün. İ.F.D.**, Erzurum 2007; ss: 9-30.

²¹ İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânu'l- Arab, I-XV**, Beyrut, 1994, XIV, 358-359; Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. EbîSehl, **el-Mebsût I-XXX**, , Beyrut, trs,II, 149; İbn Kudâme, II, 433; Kardâvî, Yusuf, **Fıkh'u-z- Zekât I-II**, Kahire, 1406 /1986, I, 53; Konevi, eş-Şeyh el-Kâsım, **Enisü'l-Fukahâ fi Ta'rîfâtî'l-Elfâzî'l-Mütedâvileti Beyne'l-Fukahâ**, Cidde 1407/1986, 131.

²² Zekât, Kur'an-ı Kerim'de bu anlamlarda da kullanılmıştır (87 Ala 14; 91 Şems 9).

²³ İbn Kudâme, II,433; Kâsânî, Alauddin Ebu Bekir b. Mesud, **Bedâiu's-Sanâi fi Tertîbi's-Şerâi, I-VIII**, Beyrut, 1418/1994,II, 371.

²⁴ Zekât kelime olarak Kur'an-ı Kerim'de kelime olarak otuz iki ayette geçmektedir (2 Bakara 43,83,110,177,277; 4 Nisâ 77,162; 5 Maide 12,55;7 A'raf 156; 9Tevbe 5,11,18,71; 18 Kehf 81; 19 Meryem 13, 31, 55; 21 Enbiya 73; 22Hac 41 78; 23 Mü'minün 4; 24 Nur 37,56; 27 Neml 3 , 30 Rûm 39, 31 Lokman 4; 33 Ahzâb 33; 41 Fussilet 7; 58 mücâdele 13; 73 Müzzemmil 20; 98 beyyine 5). Zekât kavramı yer aldığı bu otuz iki ayetin yirmi altısında dînin direği olan namazla (Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevde, **es-Sünen I-V**, İstanbul 1992, İman 8) birlikte zikredilmektedir.

²⁵ Zekât kelimesinin anlamlarının çeşitli açılardan şu şekilde bir değerlendirilmesi yapılabilir; 1. Bir devletlerin gelişmişliğini gösteren en önemli göstergelerden birisi girişimci insan sayısıdır. Zekât (verilmesi) teşvik edilen bir ibadet olduğu için, çalışmak ve servet biriktirmek açısından insanları harekete geçiren önemli bir dinamizm olmaktadır. Bu dinamizm toplumda girişimci insan sayısını arttıracığından, buna bağlı olarak servet ve zenginlik de artacaktır. Çünkü girişimcilik, mevcudu paylaşmanın ötesinde yeni kaynaklar ve zenginlikler üretmeyi önceleyen bir tutumdur. 2. Servet ve zenginlik yeni kaynaklar oluşturacağından yeni yatırımlara, İş ve hizmet alanlarının artmasına da sebep olur. Bu durum, sürekli zenginlik artışı demektir. 3. Sürekli zenginlik artışı da yeni kaynakların ve insan potansi-

Kur'an-ı Kerimdeki anlamlarına paralel olarak kullanılmıştır.²⁶Bir fıkıh terimi olarak zekât, belirli bir maldan belirli bir miktarının, farz olan bir ibadetin yerine getirilmesi için, belirli kişilere verilmesi²⁷ olarak tanımlanır.Bir başka zekât tanımı ise, zengin sayılan bir Müslüman'ın, servetinin belli bir miktarını -farz olan bir ibadeti eda maksadıyla- nasrlarda statüsü belirlenen zümrelerden olan²⁸ yardıma muhtaç bir insana veya insanlara vermesi²⁹

yelinin harekete geçmesi sonucunu doğurur. 4. Artan zenginlik devlet açısından daha fazla vergi geliri demektir. Bu da hizmette kalite ve çeşitliliğin artmasını teşvik eder. 5. İstikrarlı ekonomilerde üretim ve tüketim dengededir. Dolayısıyla bir ülkede bireyin tüketim imkânının olmaması ekonomik kriz nedenlerindedir. Zekât, fakir insana tüketim imkanı sağladığından ekonomide canlılığa neden olur ve bir kriz önleme tedbiri olarak öne çıkar. 6. Ancak bireysel ve toplumsal travmaların yaşanmaması için tüketim, reel imkanlara ve var olan kaynaklara dayanmalıdır. Zekât da fakirlere mevcut kaynaklardan aktarım sağladığından bu tür olumsuzluklara sebep olmaz. 7. Zekât, fakir insanlara bir ölçüde reel kaynak sağladığından refahın tabana yayılmasına da sebep olur. 8. Piyasalarda dolaşan para miktarı kendi nominal (rakamsal) değerinin üzerinde işlem hacmi oluşturur; şöyle ki x y'ye altı ay süreç olmak üzere 1000 birim borç para versin, x bu paraya güvenerek altı ay sonra ödenmek üzere mal veya hizmet satın alabilir. Y'de bu parayla aynı anda kendi ihtiyaçlarını karşılayabilir. Bu birim parayla aynı anda başkaları da işlem yapabilir. Dolayısıyla fakire zekât olarak verilen para, piyasalarda kendi nominal ve reel değerlerinin çok üzerinde işlem hacmine sahip olur. 9. 23 Mü'minûn suresinin 3. ve 4. Ayetleri birlikte değerlendirildiğinde zekât için çalışanlar faydasız işlerle meşgul olmaz. Zekât vermek, kişiye hayatı daha faydalı yaşama bilinci kazandırır. 10. Zekât kişiye aynı anda kazanma ve infak istekleri kazandırır. Bu istekler ayrıca, merhamet, diyergamlık, sorumluluk gibi güzel duyguları da beraberinde getirir. 11. Zenginle fakir arasında köprü vazifesi gören zekât, toplumda her seviyedeki insan arasında iletişim ve yakınlaşmayı sağlar. Güveni pekiştirir, düşmanlık, kıskançlık, kin, hased, nefret gibi olumsuz düşüncelerin ortadan kalkmasına neden olur. Çünkü, toplumda insanlar arasında adil olmayan uygulamalar ve paylaşımından kaynaklanan bölücülük (28 Kasas 4) insanları birbirine düşürmenin ve düşman etmenin en kestirme ve etkili yoludur. 12. Mâlî bir ibadet olan zekât, insanın maddi ve manevi hayatının dengede götürülmesinde önemli ölçüde katkı sağlar. Dünyayı yaşanılır hale getirme arzusu ile sevap kazanma duygusunu aynı anda insana tattırır. İnsan da servet edinme arzusu ve mal sevgisi (3 Ali İmran 14, 89 Fecr 20....) hayatın idamesi için gerekli olan ihtiyaçları karşılamaya isteğinin tabii bir sonucudur.Zaten bireyin ve toplumun ekonomik açıdan zenginleşmesi ve medeniyetin gelişmesi için böyle bir arzu ve sevgi (ilâhî motivasyon) gereklidir. İnsan fitratı malı sever çünkü mal güç elde etmenin temel aktörlerindedir. Ancak mal sevgisi, makul ölçülerde kalırsa, birey ve toplum açısından faydalı olur. İhtiras/tutku,güç gösterme gibi duyguları beslerse Allah'a ve insanlara karşı olan sorumlulukları yerine getirmekten alıkoyar (28 Kasas 76-78). İşte bu noktada zekât, mal sevgisini dengelediği gibi, maddi ve manevi hayatı da denge içerisinde devam ettirmeye katkı sağlar (Certel, Hüseyin, PsikoSoyal Açından Zekât, **Atatürk Ün.v.İ.F.D.**, Erzurum, 1997, s.13, 347-359). 13. Zekât başka ülkelerin fakirliklerine de kaynak aktardığından devlete dış politikada tezlerini destekleyen dost devletler/toplumlar kazandırır.

²⁶ Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **es-Sahîh I-III**, İstanbul. 1992. İman, 10, 31; İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezîd, **es-Sünen I-II**, İstanbul. 1992,Fiten 13, Ahmet b. Hanbel, **el-Müsned, I-VI**, İstanbul 1992,I, 90, 250; III;136; Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah Abdurrahman, **Sünenü'd-Dârimî**, İstanbul 1992, vudû',1. Zekât kelimesinin Kuran-ı Kerimdeki kullanımları hakkında bkz. Dumlu, Emrullah, **Ticaret Mallarının Zekâtı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008,9-14.

²⁷ Mavsîfî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, **el-İhtiyâr li Ta'fili'l-Muhtâr,I-V**, Beyrut, 1418, I,148.

²⁸ 2 Bakara,177; 9 Tevbe 60.

²⁹ Dalgın, Nihat, "Zekât Hükümleri",**O.M.Ü.İ.F.D.**,Samsun 2003, s.16, ss: 43-72.

şeklinde dir. Zekât, Allah'ın muhtaçlar için farz kıldığı belli bir paya verilen isimdir.³⁰Zekât ortalama refah düzeyinin üzerindeki yükümlülerin belirli şartları taşıyan mal varlıklarının muayyen bir miktarını muayyen bir zaman sonra hak sahibi olan alt gelir sahiplerine ulaştırmak üzere Allah rızası için vermeleri anlamındadır.³¹

Zekâtla İlgili Bazı Kavramlar

İnsanın dünya ile ilgili davranışlarının doğruluk değerleri ve ölçütleri, fiziki şartlara uygunlukları ölçüsüne göre belirlenir. Bu ölçüler farklı durumlara göre değişiklikler gösterebilir. Dolayısıyla zekât, ilahi bir emir olarak değiştirilmesi mümkün olmayan farz bir ibadet olmasına rağmen ameli boyutuyla dünyada gerçekleşen bir davranış olmaktadır. Bu yönüyle ekonomik yapıyla yakından ilgilidir. Öyle ise onunla ilgili kavramların doğruluk değerlerinde ve ölçütlerinde değişiklikler olabilir. Bu bakımdan yapılan çalışmalarda zekâtla ilgili kavramlar, ilk önce Hz. Peygamber dönemindeki anlam ve işlevsellikleri açısından ele alınmalı, sonra da yaşanan dönemin ekonomik gerçeklikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmeler yapılmalıdır. Bu süreçte farklı değerler ortaya çıksa da mantık, amaç ve işlevsellik açısından bütünlük ve tutarlılık sağlanmış olacaktır.

Nisap - Zenginlik Sınırı

Fıkıh ilminin belirlediği ölçülere göre, bir kimsenin zekât mükellefi olması için zengin sayılması, yani belli seviyede mal varlığına sahip olması gerekir. Bu zenginliğin alt sınırı, ıstılahta nisap kavramıyla ifade edilir. Kelime olarak (ن ص ب) kökünden gelen نصب, asıl, kaynak, sınır, işaret,³²pay, yorgunluk, bıçak sapı, güneşin battığı yer³³ anlamlarında kullanılır. Bir fıkıh terimi olarak ise, zekât mükellefi olmanın -zengin sayılmanın- başlangıç noktası ve sınırı, kendisine vucubun bağlandığı miktar,³⁴ zekâtın farz olması için gereken miktar³⁵ Şarî'nin zekâtınvucubiyetine alamet kıldığı şey³⁶ gibi anlamlara gelir.

Kur'an-ı Kerimde zekâtla ilgili pek çok ayet olmasına rağmen,³⁷ zenginlik sınırını gösteren her hangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu konuyla ilgili bilgiler, Hz. Peygamberin

³⁰ Karadâvî, age, I, 53.

³¹ Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998, 492.

³² Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 492.

³³ İbn. Manzur, I, 761.

³⁴ Muhammed Ravvas, Kal'acı, **el-Mevsuatü'l-Fıkhiyye el-Müeyesser, I-II**, Beyrut, 2000, II, 1886; Konevî, 132.

³⁵ İbn. Manzur, I, 761

³⁶ İbn. Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilaziz, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar, I-VIII**, İstanbul, 1984- 1985, III, 259.

³⁷ Bkz. 23. dipnot.

sünnetinde genişçe yer almıştır.³⁸ Ancak Hz. Peygamber döneminde kullanılan kavramlar ve ölçüler şekil³⁹ ve oran bakımından sosyal hayat gerçekliğinden hareketle tespit edilmiştir. Zekât için alınan nisap ölçüsü de o dönemin ekonomik gerçekliğinden hareketle belirlenmiş, bu ölçü için kullanılan mallar ise taabbudî olarak değil, piyasada çok kullanıldıkları için seçilmiştir. Dolayısıyla bunların hem kendileri hem de ölçüleri ekonomik göstergelere göre değişebilme özelliğine sahiptir.⁴⁰

Hz. Peygamber döneminde, aynı mallar karşılığında zenginlik ölçüsü olarak belirlenen altın ve gümüş, o dönemin paraları yani fiyat belirleme ölçüleriydi.⁴¹ Toplum, genelde tarım toplumu olduğu için, ölçü olarak alınan mallar da insanların geçiminde birinci derecede kaynak olan ve ekonomik değer taşıyan tahıl ürünleri ve hayvanlardı.⁴² Bu verilerden anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber döneminde zekât vermeyi gerektiren zenginliğin alt sınırı olan nisap; açık, belirli, istikrarlı yani nesnel bir durumu göstermekteydi. Öyle ise bu durum iki şekilde değerlendirilebilir. Birincisi, Hz. Peygamber döneminde piyasa fiyatları göz önüne alındığında zekât ölçüsü olarak belirlenen mal miktarları arasında birbirine yakın bir değer vardı.⁴³ Bu konuda Serahsî bize şu bilgiyi vermektedir; "Nisap

³⁸ Hz. Peygamber döneminde zekâta tâbi olan mallar hakkında geniş bilgi için bkz. Yavuz, **İslam'da Zekât Müessesesi**, 103-135; Özek, age, 51-109; Temel Kaçır, *İslam Hukuk Düşüncesinde Mali Mükellefiyetler Açısından Nisap*, (Basılmamış Doktora Tezi), A.Ü.S.B.E, Erzurum, 2013, 28-50).

³⁹ Mesela Hz. Peygamber; "Ölçü Medine ölçüsü, tartı Mekke'nin tartısıdır" buyurmuştur (Nesaî buyu 54; Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistâni, **es-Sünen I-V**, İstanbul, 1992, büyü, 8).

⁴⁰ Bu konuda güzel bir değerlendirme için bkz. Erdoğan Mehmet, **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, İstanbul, 1990, ss: 135,139

⁴¹ Altın ve gümüş paralar her ne kadar ayrı iki cins gibi kabul edilseler de mal olma bakımından birleştirilir. Yani mallar her ikisi ile de kıymetlendirilir. Malların iyisi, kötüsü, miktarı bunlarla bilinir. Zekâtın farz oluş ölçütü olmaları da bu mahiyetlerden dolayıdır (Serahsî, III 20; Yavuz, Yunus Vehbi, "Hz. Peygamber Dönemi Hayat Standartlarından Belirlenen Klasik Ölçütler Dikkate Alınarak Zekât Nisabının ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değerinin Belirlenmesi", **Zekât Nisabı ve Fitre miktarının Çağdaş Parasal Değeri**(Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), 02-03 Ekim 2004, Hotel-Montania, Mudanya-Bursa, 2007, ss:78-96, 83).

⁴² Erdoğan, Mehmet, "Zekât Nisabının Amacı Dikkate Alınarak Günümüz Hayat Standartlarına Göre Yeniden Belirlenmesi", Ed. Yunus Vehbi Yavuz, **Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri** (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), 02-03 Ekim 2004, Hotel Montania, Mudanya-Bursa, 2007, ss:159-168, 164.

⁴³ İslam'ın ilk döneminde zenginliğin alt sınırı olarak belirlenen nisap Hz. Peygamber tarafından devede 5, koyunda 40, gümüşte 200 dirhem (Buhârî, zekât 38), tarım ürünlerinde ve meyvelerde 5 vesk (Buhârî, zekât 4) olarak belirlenmişti. Sığırdan ise, Muaz b. Cebel'den gelen; "Rasûlullah beni Yemen'e gönderdi ve her 30 sığırdan 2 yaşında erkek veya dişi bir düve, her kırk sığırdan ise üç yaşına basmış bir siğir almamı emretti (Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **es-Sünen I-VIII**, İstanbul 1992 zekât 8; İbn Mâce, zekât 12; Malik b. Enes, **Muvatta, I-II**, İstanbul, 1992, zekât 12; Tirmizî, zekât 5; Dârimî, zekât 5) hadisine göre nisap 30 sayısı olarak tespit edilmiştir. Altının nisabı ise Hz. Aişe'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber zamanında her 20 dinardan ve bundan fazla meblağda yarım dinar ve her 40 dinardan bir dinar zekât alınırdı (İbn Rüşd, Kadı Ebu'l-Velîd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid I-II**, İstanbul 1985, I, 234).

ölçüsünde kıymete itibar edilir. O dönemde bir koyunun değeri beş dirhemdi. İki yaşında bir dişi devenin fiyatı da kırk dirhemdi. Beş deve de zekât vermenin farz oluşu ne ise 200 dirhemde de odur".⁴⁴Bu konuyla ilgili aynı kanaati, Kamil Miras şu şekilde ifadeleriyle paylaşmaktadır; "O dönemde 200 dirhem gümüş ile 20 miskal altın, satın alma gücü bakımından birbirine eşit derecedeydi. Birçok malî meselede Resul-ü Ekrem, 1 miskal altını 10 dirhem gümüş ile kıymetlendirmişti. Kırk koyun da 200 dirhem gümüş 20 miskal altın değerindeydi. Bunların nisapları arasında denklik bulunduğu gibi zekât miktarları arasında da eşitlik vardı. Yarım miskal altın veya beş dirhem gümüş, orta derecede bir koyun satın alabilirdi".⁴⁵Şah Veliyullah Dehlevî de benzer bir görüşü ifade etmektedir; Develer nisabı doldurunca, beş devenin zekâtının, kendi cinsinden olmayan bir koyun ile ödenmesi emredilmiştir.⁴⁶ Bu da deve gibi iri yapılı bir hayvanın dölünden, döşünden ve yününden faydalanıldığı için 1/8'ini oluşturan zekât miktarı hususunda menfaati bol, koca bir hayvanın yok edilmesi hazır bir menfaatle uzlaştırılması mümkün olmadığından, bir koyun bir devenin 1/8'ine denk sayılmış ve nisap miktarına ulaşan develerin zekâtı olarak verilmesi farz kılınmıştır. Birçok sahîh hadisten geldiği/anlaşıldığı üzere asrı saadette bir deve bazen sekiz bazen on iki koyuna denk kıymette hesap edilmiştir. Bu itibarla deve nisabında beş adet, koyun nisabının asgari miktarı sayılmıştır.⁴⁷İkincisi ise, Hz. Peygamber'in zamanında tespit edilen zekât miktarlarının o dönemin sosyal ve ekonomik gerçekliğine oldukça uygun olmasıdır. Zira bu miktarların satın alma gücü, o dönemde oldukça yüksek bir seviyedeydi. Bu nisap, normal bir ailenin bir yıllık geçimini sağlayacak ölçüdeydi. O dönemde bir kimse 200 dirhem gümüş veya 20 miskal altın para ile normal bir aileyi bir yıl boyunca geçindirebiliyor, gerektiğinde bunlarla kırk koyun, beş deve yahut bir ton hurma satın alabiliyordu. Dehlevî bu konuda da nisap için beş vesk hurma ve tahılın, eşler, çocuklar ve hizmetçilerden meydana gelen bir ailenin bir yıl süre ile ihtiyaçlarını karşılayabileceğini⁴⁸ ifade etmiştir.

Hz. Peygamber dönemindeki tarım ve hayvancılığa dayalı hayat tarzı, durağan bir şekilde asırlar boyu devam etmiştir. Ancak sanayi devriminden itibaren, her alanda çok hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisine girilmiştir. Bu süreç, hızlı bir şekilde devam etmiş, günümüzde de etmektedir. O dönemde en büyük sektörler olan tarım ve hayvancılığın hem ekonomideki hacmi küçülmüş hem de üretim şekilleri oldukça farklılaşmıştır. Bununla birlikte ekonomik hayatta sanayi, hizmet, bilgi, bilişim gibi yeni sektörler daha da ağırlıklı

⁴⁴ Serahsî, II, 150.

⁴⁵ Naim, Ahmet-Miras, Kamil, **Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh, I-XII**, Ankara 1976-1978. V, 126.

⁴⁶ Nesaî, zekât 5; Ebû Davud, zekât 2.

⁴⁷ Dehlevî, Şah Veliyullah, **Huccetullahi'l-Bâliğa I-II**, Beyrut 1992/1413, II, 110-111.

⁴⁸ Dehlevî, II, 110-111.

hale gelmiş ve buna bağlı olarak, piyasalarda mal ve hizmet çeşitliliği artmıştır. Değer ölçüm aracı olan altın ve gümüş paralar, yerlerini başka türlü paralara bırakmaya başlamıştır. Ayrıca sosyo-ekonomik değişmelere bağlı olarak Hz. Peygamber döneminde nisap ölçüsü alınan malların değerleri arasında oransal olarak da büyük farklılıklar meydana gelmiştir. Mesela o dönemde 20 miskal altınla 200 dirhem gümüş almak mümkün iken yani altınla gümüş arasındaki oran 1/10 iken, günümüzde bu oran neredeyse 1/50 seviyesindedir.⁴⁹ 20 miskal altınla da artık 40 koyun değil en fazla 10-12 koyun alınabilmektedir. Ayrıca 20 miskal altınla hele 200 dirhem gümüşle bir ailenin bir yıllık ihtiyaçlarının karşılanması da zaten imkânsız hale gelmiştir.

Görelî bir kavram olan zenginlik, bireyin mal varlığının yanı sıra toplumun refah seviyesi ile de yakından ilgilidir. Bu durum, farklı toplumlarda değişiklikler gösterebilir. Dolayısıyla zekât sorumluluğu gerektiren zenginlik ölçütünün toplumların iktisadi durumundan bağımsız olarak değerlendirilmesi, usul açısından yanlış olur ve gerçekçi olmayan sonuçlar doğurabilir. Bu sebeple farklı zamanlarda ve farklı iktisâdi zeminlerde değişik ölçütlerin kullanılması gerekebilir. Durum böyle olunca, günümüzde zekât vermenin alt sınırı olan nisabın belirlenmesinde sosyo-ekonomik gerçekliğe uygun objektif kistasların tespit edilmesi daha doğru bir yaklaşım olabilir. Bu belirleme sabit bir hal almayıp, toplumların ekonomik durumlarına göre sürekli güncellenmesi de gerekebilir.

Yoksulluk-Fakirlik

Fıkıh açısından zekât mükellefliliğinin bağlandığı zenginlik ölçütünün belirlenmesinin yanında zekât alamayacak olanların da tespit edilmesi önemlidir. Fıkıh literatüründe zekât sorumluluğunu gerektiren zenginlik, Nisab-ı Gina, bu sorumluluğu gerektirmediği halde almayı da engelleyen durumlar için ise Nisab-ı İstiğna kavramları⁵⁰ bulunmaktadır. Bunun dışında zekât almayı hak eden durumları ifade eden yoksulluklarla ilgili kavramlar da kullanılmıştır

Yoksulluk olgusu, insanlığın ilk dönemlerinden itibaren hemen her toplumda var olan bir durumdur.⁵¹ Kur'an-ı Kerim, miskin veya fakir⁵² kelimeleri ile ifade ettiği yoksul ve

⁴⁹ 05-10-2012, Altın'ın 1 kg'ı yaklaşık 97,6 bin tl. iken gümüşün fiyatı 1,94 bin tl. dir.

⁵⁰ Kâsânî, II, 477; Naim, Ahmet-Miras, Kamil, V, 322; Erkal, Mehmet, "Nisab" md, **DİA**, I-XLIV, İstanbul, 1988- 2013, XXIII, 138- 140.

⁵¹ Kur'an-ı Kerim, Allah'ın pek çok peygambere zekâtтан bahsettiğini, bildirmektedir (2 Bakara 43; 5 Mâide 12; 19 Meryem 31, 54-55; 21 Enbiya 72-73). Zekâtтан bahsedilen her zaman ve mekânda fakirlik olgusunun var olduğu şüphesizdir.

⁵² Arapça'da sükûnet kökünden türeyen miskin, hiç veya yeteri kadar malı olmayan kimse, zelil zayıf manasına gelir (İsfahânî, 237, İbn Manzûr, XIII, 214 vd.; Kallek, Cengiz, "miskin" md, **DİA**, XXX, 183-184). Fakir kelimesi de Arapça'da; delmek, kazmak, kırmak manalarına gelen ف ق ر kökünden sıfat olup, asıl anlamı "omurgası (fıkar) kırılmış (fekar) kimsedir." Bu durumdaki insan gibi, bir işe güç yeti-

yoksulluk kavramına pek çok ayette dikkat çekmiştir⁵³ ama onlarla ilgili her hangi bir tanım yapmamıştır. Demek ki bu tanımları yapmak, yaşayan insanın yetkisinde olmaktadır. Yoksulluğun klasik tanımı. minimum hayat standartlarına erişmek için gerekli olan temel tüketim maddelerine veya bunları elde etmek için yeterli gelire sahip olamama durumu⁵⁴ şeklindedir, Sosyal siyaset açısından ise yoksulluk, bireyin insan hayatına ve şahsiyetine yakışır bir şekilde beslenme, barınma, eğitim ve sağlık gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamama veya toplumsal standartların gerisinde kalma ya da hayatın gerektirdiği imkânlardan yoksun olma durumu olarak tanımlanır.⁵⁵ Maddi yönden insan haysiyetine ve şahsiyetine yakışan bir hayat seviyesinin altındaki yetersizlik, toplumun ahlak, aile ve kültür hayatını tehdit eden bir felaket, toplumsal bir risk⁵⁶ ve olumsuzluk⁵⁷ olarak görülür.⁵⁸ Bundan dolayı din de, manevi yönden olduğu gibi maddi açıdan da kendisine yeten insanlardan meydana gelen bir toplumsal yapı tesis etmeyi amaçlamaktadır.⁵⁹ Bu açıdan daha çok yönetim ve sosyal konularla ilgili çalışmaları ile bilinen İslam alimi Mâ-verdî, dünyanın salahının/kurtuluşunun iki açıdan dikkate alınacağını ifade ederek şunları dile getirmiştir; “Birincisi genel salah olup bu, toplumun genel yapısının düzgün olmasını, ikincisi de özel salah olup toplumu oluşturan bireylerden her birinin durumunun düzgün olmasını ifade eder. Bu iki şey arasında öyle bir ilişki vardır ki birisinin gerçekleşmesi öbürünün varlığına bağlıdır. Zira kişisel durumu düzgün olan bir kişi, dünyanın genel durumunun bozuk, işlerinin karışık olması halinde fesat ateşinin üzerine sıçramasından emin

rememesi, başkasına muhtaç olması sebebiyle maddi bakımdan sıkıntı içinde bulunan kimseye de fakir denir (İsfahânî, age, 383; İbn Manzûr, V, 20-21; Elmalılı'ya göre fakir, nefsinde muhtaç yani geliri ihtiyaçlarına yetmemekle birlikte bazı şeylere malik bulunabilir, fakirliğini gizleyebilir ve hatta cahiller onu zengin sanabilir(2 Bakara 273) miskin ise daha düşükün kimsedir (Yazır, IV, 2574).

⁵³ 2 Bakara 61, 268-273; 3 Âl-i İmrân 181; 4 Nisâ 36, 135; 9 Tevbe 60; 16 Nahl 71; 17 İsrâ 26; 22 Hacc 28; 24 Nûr 22; 18 Kasas 24; 30 Rûm 38; 59 Haşr 8; 69 Hâkka 34; 70 Meâric 24,25...

⁵⁴ Beken, 4.

⁵⁵ <http://www.dernekturk> (05-04-2012)

⁵⁶ Seyyar, Ali, **Sosyal Siyaset Terimleri**, İstanbul 2003, 171.

⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. Arpacıoğlu, Özge-Yıldırım, Metin, “Dünya’da ve Türkiye’de Yoksulluğun Analizi”, **N.Ü.İ.B.F.D.**, Niğde 2011, c. 4, s. 2, ss: 60-76.

⁵⁸ Yoksulluğun olumsuzluğunu ifade eden pek çok hadis vardır; Mesela “Allahım! Yoksulluk fitnesinin şerrinden, küfür ve yoksulluktan sana sığınırım (Nesaî,Sehv,90; İstiaze, 16, 29; Ebu Davud, Edeb, 101; Ahmet b. Hanbel Müsned, V36,39,42,44; VI, 57, 207). Ayrıca bkz. Sancaklı Saffet, Fakirlik Ve Zenginlikle İlgili Hadisler Üzerine Bir Deneme, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, 2001,331-378.

⁵⁹ İslami bir yaklaşımla yoksulluk üzerine bir değerlendirme için bkz: Günay, H. Mehmet, “Dinin Ana Gayelerini Gerçekleştirmede Bir Risk Unsuru Olarak Yoksulluk Kültürü”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Konya 2008, s. 11, 303-316; Okumuş, Ejder, “Bir Sosyal Eşitsizlik Örneği Olarak Yoksulluğun Dinî Meşrulaştırımı”, **e-Şarkiyât İlimî Araştırmalar Dergisi- www.e-sarkiyat.com-İSSN=1308, 9633.5, V, Nisan 2011, 1-14.**

olamaz. Buna karşılık dünyanın genel gidişatı düzgün ama şahsî durumu bozuk olan kişi de dünyadan nasip alamaz".⁶⁰

Yoksulluk Türleri

Zenginlik gibi yoksulluk da izafi bir durumdur. Hayatı sürdürmek için gerekli olan ihtiyaçlar, içinde bulunulan zamana, topluma, çevreye ve diğer şartlara bağlı olarak değişir.⁶¹ Yoksulluk, insanın temel ihtiyaçlarını karşılayamadığı, yeterli eğitim ve gelire sahip olmadığı, kendine güvenin hiç ya da düşük düzeyde olduğu ve konuşma özgürlüğü gibi hakların yokluğunda ortaya çıkar.⁶² Dolayısıyla yoksulluğun net bir sınırı belirlenmemiştir ve farklı yaklaşımlarla değişik yoksulluk tanımları yapılmıştır. Bu farklı yaklaşımların sebebi, insan ihtiyaçlarının daha geniş düzeyde düşünülmesidir.

Mutlak Yoksulluk

Mutlak yoksulluk; gelir merkezli yaklaşıma göre, bireyin ya da hane halkının asgari yaşam düzeyini sürdürebilmesi için gerekli en temel ihtiyaçları karşılayamama durumu olarak tanımlanır.⁶³ Gelir ve tüketimleri bu temel ihtiyaçları karşılamakta yetersiz olanlar, mutlak yoksulluk kapsamına girer.⁶⁴ Yani mutlak yoksulluk, insanın var oluşu için gerekli olan ihtiyaç yoksunluğunu, yoksulluk olarak gören bir yaklaşım olmaktadır.

Görelî Yoksulluk

Görelî Yoksulluk; ihtiyaç merkezli yaklaşımda bireyin ihtiyaçları, sadece beslenme, giyinme, barınma gibi temel gereçlerle sınırlandırılmamıştır. Temel ihtiyaçlarını mutlak olarak karşılayabilen ancak kişisel kaynakların yetersizliği yüzünden toplumun genel refah düzeyinin altında kalan ve sosyal açıdan topluma katılması engellenmiş olan insan, görelî yoksul olmaktadır.⁶⁵ Görelî yoksullukta temel ihtiyaçlara ek olarak, sağlıklı içme suyu, alt yapı, eğitim, sağlık, elektrik, ulaşım gibi hizmetlerle, güvenli iş ortamı ve yönetime katılma gibi hususlar da hesaba katılır. Burada "toplumsal dışlanma" kavramı kilit rol oynar ve bu

⁶⁰ Mâverdi, Ebu'l-Hasan, **Edebu'd-Düny'ave'd-Dîn**, Beyrut 1987/1407, 109-110.

⁶¹ Erdoğan, "Zekât Nisabının Amacı Dikkate Alınarak Günümüz Hayat Standartlarına Göre Yeniden Belirlenmesi", 161.

⁶² Beken, 7.

⁶³ Arpacioğlu, 63.

⁶⁴ Erdoğan, "Zekât Nisabının Amacı Dikkate Alınarak Günümüz Hayat Standartlarına Göre Yeniden Belirlenmesi", 161.

⁶⁵ Arpacioğlu, 63.

dışlanmaya yol açan ihtiyaçların giderilmeme durumu da dikkate alınır.⁶⁶Çünkü bu durum, bireyin sosyal bir varlık olma fonksiyonlarını önemli ölçüde engeller.

Görelî yoksulluğun tanımlanması veya tespitinde kişinin yoksul olup olmadığı, sadece ne kadar gelire sahip olup olmadığına bağlı olmayıp, toplumdaki diğer insanların da ne kadar gelire sahip olduklarına bağlıdır. Hayat standartları toplumlara göre değiştiğinden-tüketim dağılımının düşük dilimine göre belirlenen-yoksulluk çizgisinin de buna göre değiştirilmesi gerekmektedir.⁶⁷ Bu duruma göre bir toplumda kabul edilebilir minimum gelir düzeyinin altında kalan insan, görelî yoksul olarak isimlendirilir. Yoksulluğun mutlak ve görelî olarak ayrılmasının, İslam literatüründeki miskin ve fakir ayrımı ile bir paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu şekilde bir ayırım, zekât almanın daha geniş kitleleri muhatap alması açısından önemlidir.

İnsanî Yoksulluk

İnsanî yoksulluk; insanî gelişme kavramını, kişi başı gelir hesaplarının ötesine giderek, kişilik gibi unsurları ve insanın temel ihtiyaçlarına ulaşma düzeyini bir arada değerlendiren bir yaklaşımdır. Buna göre temel insan hak ve yeteneklerini geliştirecek ve sürdüreceği mal, hizmet, altyapı, sosyal ve siyasal haklara erişme yokluğu ve kısıtlanması, yoksulluğun insanî boyutu olarak nitelendirilmektedir.⁶⁸

“İnsanî gelişme” kişinin özgüvenini⁶⁹ ve seçeneklerini artırma süreci olarak tanımlanabilir. Genelde bu seçenekler uzun ve sağlıklı bir hayat, bilgi edinme, tatminkâr bir hayat sürmeyi sağlayacak kaynaklara ulaşma, siyasî, hürriyet ve insan haklarına saygınlık olarak ifade edilir. İnsanın bunlardan bir veya birkaçının sahibi olmaması insanî yoksulluk olarak ifade edilir.

Mutlak yoksulluk kavramında biyolojik insan, görelî ve insanî yoksulluk kavramında ise sosyal bir varlık olarak birey anlayışı hâkimdir. Görelî yoksullukta birey, sadece biyolojik olarak hayatını sürdürebilen değil, sosyal hayatta kendini sürekli yeniden üretebilmesi için gerekli hayat seviyesinin tespit edilmesini ifade eden bir varlık olarak düşünülür.⁷⁰ İnsanî yoksullukta ise biyolojik ve sosyal varlık olan insan anlayışının ötesinde

⁶⁶ Erdoğan, “Zekât Nisabının Amacı Dikkate Alınarak Günümüz Hayat Standartlarına Göre Yeniden Belirlenmesi”, 162.

⁶⁷ Beken, 11.

⁶⁸ Arpacıoğlu, 63.

⁶⁹ İnsanın kendisini, değerlerini ve toplumunu sevmesi benimsemesi ve onlarla barışık olarak yaşamasını ifade eden özgüven kavramı/duygusu, başarının, büyük işler yapmanın, birey ve toplum olarak kendini geleceğe taşımanın en temel dinamiklerinden biridir.

⁷⁰ Erdoğan, “Zekât Nisabının Amacı Dikkate Alınarak Günümüz Hayat Standartlarına Göre Yeniden Belirlenmesi”, 161.

negatif haklara⁷¹ sahip bir insan anlayışı hâkimdir. Bu anlayışa göre insan, hiçbir şekilde dışarıdan belirlenmemekte, hürriyet ve güvenlik içerisinde kendisini kendisi olarak ifade etme hakkına ve imkânına sahip olmaktadır.

Toplumların üretim, tüketim, imkân, araç ve alışkanlıkları ekonomik hayatla yakından ilgilidir. Bunlar değişime bağlı olarak sürekli değişirler. Bu açıdan zekât için nisap ölçüsü olarak tespit edilen malların sabit ve değişmez olarak kabul edilmesi doğru değildir. Bunların tespitinde mevcut ekonomik hayatta ağırlıklı olan kalemlerin öne çıkarılması daha doğru olur.⁷²

Yoksulluk ve zenginlik göreceli kavramlar olduklarından, bunların tespitinde de tarihin belli bir döneminde belirlenen ölçüler, sabit ve değişmez olarak kabul edilmemelidir.⁷³ Kur'an-ı Kerim'de bu kavramlarla ilgili bir tanımlama yoktur. Hz. Peygamber'in getirdiği ölçüler ise mevcut ekonomik yapıyı -beşerî durumu- esas almıştır.⁷⁴ Çünkü ilâhî bir emir olan zekâtın kurumsallaşması, beşerî düzlemde gerçekleşmiştir. Bu konuda yapılması gereken, Peygamber dönemindeki ölçüleri değil, o ölçüleri belirleyen anlayışı ve kriterleri göz önünde bulundurmak ve yeni kavramlar üretmek sürekli yeni değerlendirmeler yapmak şeklinde olmalıdır.

⁷¹ Negatif hak kavramı, bir toplumda hiç bir ayırım yapmadan herkese tanınan hakları ifade eder.

⁷² Hz. Ömer'in diyet tazminatı için belirlenen hayvanların pahalılığını ileri sürerek ceza miktarını hayvanların kıymetine denk olarak 800 dinardan 1000 dinara, 8000 dirhemden 10.000 dirheme yükseltmesi, nisap tespitinde bir yaklaşım ve yöntem vermesi açısından önemlidir (Serahsî, XXVI, 78; İbn Rüşd, II, 344).

⁷³ Hz. Peygamber döneminde 10.000 dirhem kıymetinde ev eşyası, silah, zırh, hizmetçi vs. mal varlıkları kullandığı halde ashabdan zekat alanların varlığı düşünüldüğünde, temel zaruri ihtiyaçlarının dışında da olsa altın ve gümüş miktarına malik olanların zengin olduklarını söylemek mümkün değildir (Acar, H. İbrahim, Zekatın Önemi, "Temel İhtiyaçlar ve Nisab Miktarıyla İlgili Değerlendirmeler", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2011, s. 18, ss: 129-141. 139).

⁷⁴ Günümüzde sünnetin, Kur'an-ı Kerim'in önüne geçirilmesi yaklaşımı, İslam Hukuku çalışmalarında statik bir anlayışın yerleşmesine sebep olduğu söylenebilir.

Sonuç

Hayatın her alanını kuşatan İslam Dini, insanın her yönlü ilişkilerine de temas etmiştir. Bu bağlamda insanın servet ve kazanca olan eğilimine de olumlu yaklaşmış, ancak zenginliğin belli ellerde toplanmasını değil, refahın tabana yayılmasını teşvik etmiştir. Bunu gerçekleştirmeyi de insanın kişisel merhametine bırakmamış, şart kılmış, temel değer sistemlerinden biri olan ibadetlerin içerisine yerleştirmiştir.

Evrensellik, değişmezliğin yanında değişimi de içine alan bir kavramdır. Burada önemli olan -özellikle din açısından-, bu alanların doğru olarak belirlenmesi ve kavramların ona göre tespit edilmesidir. Fıkıh insan ve insanlığı amaç edinen toplumsal bir olgudur. Bu sebeple insanlığın hayat şartlarını ifade eden toplumsal yapıyla yakından ilgilidir. Bireyin ya da toplumun ekonomik durumu toplumsal yapı kapsamını oluşturduğundan dolayı fıkıhın içeriğinin oluşmasında belirleyici bir konumdadır. Bu bağlamda zekât, evrensel bir ibadet olmasının yanında birey ve toplumun sosyal ve iktisadî durumlarına göre de gerçekleşen ekonomik bir faaliyet olmaktadır. Sosyal ve iktisadî alanlarla ilgili kavramların tanımları büyük ölçüde yapıldıkları dönemlerin özelliklerini yansıtacağından, Kur'an-ı Kerim'in, zekâtın iktisadî durumlarla ilgili kavramlarını tanımlamaması evrenselliği açısından doğrudur. Bu konuda Hz. Peygamberin uygulamaları büyük ölçüde kendi döneminin iktisadi gerçekliğini yansıtmıştır.

Zekâtla ilgili çalışmalarda yapılması gereken, öncelikle Kur'an-ı Kerim'in amaçları Hz. Peygamberin uygulamalarındaki mantık ve mevcut ekonomik gerçekliklerin göz önünde bulundurulmasıdır. İkinci olarak ise zekâtla ilgili temel kavramlar bu verilere göre tanımlanmalı ve gerekirse yeni alt kavramlar da üretilmeli, vasıflamalar ve uygulamalar bu tanımlar üzerinden yapılmalıdır. Sonuçta rakamsal farklılıklar ortaya çıksa da sistem içerisindeki tutarlılık ve bütünlük sağlanmış olacaktır. Bunun meşru zeminini ve yöntemini naslarda ve fıkıh tarihinde bulmak mümkündür.

Kaynaklar

- Acar, H.İbrahim, Zekatın Önemi, "Temel İhtiyaçlar ve Nisab Miktarıyla İlgili Değerlendirmeler", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Konya 2011, s. 18, ss: 129-141.
- Ahmet b. Hanbel, **el-Müsned, I-VI**, İstanbul 1992.
- Âlusi, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin Seyyid Mahmud, **Rûhu'l- Meânî fi Tefsîri'l Kur'ani'l 'azim ve seb'i-l Mesanî, I-XXX**, Beyrut 1403//1983.
- Arpacioğlu, Özge-Yıldırım, Metin, "Dünya'da ve Türkiye'de Yoksulluğun Analizi", **N.Ü.İ.B.F.D.**, Niğde 2011, c. 4, ss: 60-76.
- Beken, Hikmet Gülçin; **Yoksulluk Olgusuna Kavramsal Bir Bakış** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), **M.Ü.S.B.E.**, İstanbul 2006.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, **es-Sahîh, I-VIII**, İstanbul, 1992.
- Certel, Hüseyin, PsikoSoyal Açıdan Zekât, **Atatürk Ün. İ.F.D.**, Erzurum, 1997, s.13, ss: 347-359.
- Dalgın, Nihat, "Zekât Hükümleri" **O.M.Ü.İ.F.D.**, Samsun 2003, s.16, ss: 43-72.
- Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah Abdurrahman, **Sünenü'd-Dârimî**, İstanbul 1992.
- Dehlevî, Şah Veliyyullah, **Huccetullahi'l-Bâliğa I-II**, Beyrut 1992/1413.
- Demir, Şehmuz, "Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi", **Atatürk Ün. İ.F.D.**, Erzurum 2007, s: 9-30.
- Dumlu, Emrullah, Ticaret Mallarının Zekâtı, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.
- _____, "İslam'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât, **Atatürk Ün.İ.F.D.**, Erzurum 2010.
- Ebû Davud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **es-Sünen I-V**, İstanbul, 1992
- Erdoğan, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998.
- _____, **İslam Hukukunda Ahkâmın Değişmesi**, İstanbul, 1990
- _____, "Zekât Nisabının Amacı Dikkate Alınarak Günümüz Hayat Standartlarına Göre Yeniden Belirlenmesi", Ed. Yunus Vehbi Yavuz, **Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri** (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), 02-03 Ekim 2004, Hotel Montania, Mudanya-Bursa, 2007, ss: 159-168.
- Erkal, Mehmet, "Nisab" md, **DİA, I-XLIV**, İstanbul, 1988- 2013, XXIII, ss: 138-140.

Günay, H. Mehmet, "Dinin Ana Gayelerini Gerçekleştirmede Bir Risk Unsuru Olarak Yoksulluk Kültürü", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Konya 2008, s. 11, ss: 303-316.

<http://www.dernekturk> (05-04-2012).

İsfahânî, Râgıp, el-**Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, Mısır 1381/1961.

İbn Kudâme, el-**Muğnive's-Şerhu'l-Kebîr I-X II**, Beyrut 1984.

İbn Manzûr, Ebu'l Fadl Muhammed b. Mükerrrem, **Lisânu'l-Arab, I-XV**, Beyrut, 1994.

İbn Rüşd, Kadı Ebu'l-Velîd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid I-II**, İstanbul 1985.

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülaziz, **Haşiyetü Reddi'l-Muhtar, I-VIII**, İstanbul, 1984- 1985.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, **es-Sünen I-II**, İstanbul. 1992.

Kaçır, Temel, **İslam Hukuk Düşüncesinde Mali Mükellefiyetler Açısından Nisap**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.S.B.E, Erzurum, 2013.

Kallek, Cengiz, "Miskin" md, **DİA.**, XXX, 183-184.

Karadâvî, Yusuf, **Fıkhu'z-Zekât I-II**, Kahire, 1406 /1986.

Kâsânî Alauddin Ebu Bekir b. Mesud, **Bedâiu's-Sanâi fi Tertibi's-Şerâi, I-VIII**, Beyrut, 1418/1994.

Konevi, eş-Şeyh el-Kâsım, **Enisü'l-Fukahâ fi Ta'rîfâti'l-Elfâzi'l-Mütedâvileti Beyne'l-Fukahâ**, Cidde 1407/1986.

Kur'ân-ı Kerîm.

Malik b. Enes, **Muvatta, I-II**, İstanbul, 1992.

Mâverdi, Ebu'l-Hasan, **Edebu'd-Düny'ave'd-Dîn**, Beyrut, 1407/1987.

Mavsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, el- **İhtiyâr li Ta'lîfi'l -Muhtâr, I-V**, Beyrut, 1418.

Muhammed Ravvas, Kal'acı, **el Mevsuatü'l-fikhiyye el-müyesser, I-II**, Beyrut, 2000.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, **es-Sahîh I-III**, İstanbul. 1992.

Naim, Ahmet-Miras, Kamil, Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh, I-XII, Ankara 1976-1978.

Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **es-Sünen I-VIII**, İstanbul 1992.

Okumuş, Ejder, "Bir Sosyal Eşitsizlik Örneği Olarak Yoksulluğun Dinî Meşrulaştırımı", **e-Şarkiyât İlmî Araştırmalar Dergisi- www-sarkiyat.com-ISSN=1308, 9633.5, V, Nisan 2011, ss: 1-14.**

Özek, Ali vd. **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, İstanbul 1984.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b.Ömer b. Hüseyin, et - **Tefsîr-i Kebîr**, I-XXXII, Tahran, trs. XVI.

Sancaklı Saffet, Fakırlık ve Zenginlikle İlgili HadislerÜzerine Bir Deneme, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas, 2001, ss: 331-378.

Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. EbîSehl, **el-Mebsût I-XXX**, , Beyrut, trs.

Seyyar, Ali, **Sosyal Siyaset Terimleri**, İstanbul 2003.

Şa'ban, Zekiyuddin, **İslam Hukuk İlminin Esasları** (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez), Ankara, 2000.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevde, **es-Sünen I-V**, İstanbul 1992.

Yavuz, Yunus Vehbi, "Hz. Peygamber Dönemi Hayat Standartlarından Belirlenen Klasik Ölçütler Dikkate Alınarak Zekât Nisabının ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değerinin Belirlenmesi", **Zekât Nisabı ve Fitre miktarının Çağdaş Parasal Değeri**(Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri), 02-03 Ekim 2004, Hotel Montania, Mudanya-Bursa, 2007, ss: 78-96, 83).

_____, **İslam'da Zekât Müessesesi**, İstanbul 1972.

Yazır, ElmalılıMuhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili, I-IX**, İstanbul, 1979.

Zeydân, Abdülkerim, **el-Vecîz fî Usûli'l- Fıkh**, Beyrut 2006

A Different Perspective on the Concepts of Poverty and Wealth in the Context of Zakat

Citation/©- Sargin, İ. (2014). A Different Perspective on the Concepts of Poverty and Wealth in the Context of Zakat, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 14 (1), 151-168.

Abstract- *Zakat which is one of the basic values in Islamic worship system is a worship which has social and economic aspect besides the fortifying the servanthood bond between human being and God. For that reason, this is related closely with the economical situation of man and society. Therefore fulfilling conveniently to Zakat's purpose requires to be identified its concepts according to existing economic reality. It is possible to find legality based on basic sources and its method in Fiqh.*

Keywords- *Islam, human, law, fiqh, economy, zakat, nisab, poverty.*